

ΠΟΛΙΤΕΙΑ ΚΑΙ ΑΤΟΜΟΝ ΕΙΣ ΤΗΝ ΠΟΙΗΣΙΝ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ *

Λέγομεν πολιτεία καὶ ἄτομον εἰς τὴν ποίησιν τοῦ Ὀμήρου καὶ ὄχι κατὰ τοὺς ὁμηρικοὺς χρόνους.

Ἡ διάκρισις εἶναι ἐνδιαφέρουσα πολλαπλῶς. Ἀλλ' εἰς ἡμᾶς ἀρκεῖ νὰ προσ-
έξωμεν ἐν μόνον σημείον. Ὅπως ὁ τίτλος ὑπαγορεύει, ἐξετάζομεν ἐδῶ τί ἡ ποίη-
σις τοῦ Ὀμήρου παρέχει ἐν σχέσει πρὸς τὸ θέμα μας. Ἐπομένως, ἡ ποίησις
αὕτη εἶναι δι' ἡμᾶς ἡ κυρία πηγὴ, οἰαδήποτε δὲ ἄλλη πηγὴ εἶναι ἀπλῶς βοηθη-
τικοῦ, ἐρμηνευτικοῦ κατ' ἐξοχὴν, χαρακτῆρος. Ἄν τὸ θέμα μας ἀνεφέρετο ἐν γένει
εἰς τοὺς ὁμηρικοὺς χρόνους, τότε καὶ πολλὰ ἄλλα, ὅχι δὲ ὀλιγώτερον ἢ ἀρχαιο-
λογία καὶ μάλιστα ἡ μυκηνολογία, θὰ ἦσαν ἐπίσης κύριαι πηγαί μας καὶ θὰ
παρεπορεύοντο πρὸς τὴν ποίησιν τοῦ Ὀμήρου.

Πολιτεία καὶ κοινωνία εἶναι τὰ πρωταρχικά, τὰ sine quibus non, στοιχεῖα
τοῦ πολιτισμοῦ εἰς τὸν ἄνθρωπον. Χωρὶς αὐτὰ δὲν ὑπάρχει κοινωνικὸς καὶ πολι-
τικὸς βίος καὶ ὁ ἄνθρωπος ὑφίσταται ἔκπτωσιν, πού δὲν ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τὴν
κατάστασιν τοῦ κτήνους ἢ τοῦ θηρίου. Ὁ Ὀμηρὸς ἤδη ἦτο ἐνήμερος αὐτῆς
τῆς ἀληθείας.

Τυπικὸν παράδειγμα οἱ Κύκλωπες. Τοὺς παριστᾷ νὰ μὴ ἔχουν κοινωνίαν
μεταξὺ τῶν οὔτε χάρους συνελεύσεως πρὸς συζήτησιν καὶ λῆψιν ἀπὸ κοινοῦ ἀπο-
φάσεων, νὰ μὴ γνωρίζουν ὑπακὴν εἰς θεῖον ἢ ἄλλον νόμον καὶ τὴν κατ' αὐτὸν
πρᾶξιν: «*τιοῖσιν δ' οὐτ' ἀγοραὶ βοιληφόροι οὔτε θέμιστες*» εἰς αὐτοὺς δὲν ὑπάρ-
χουν οὔτε συνελεύσεις πρὸς λῆψιν ἀποφάσεων οὔτε κατ' ἔθος νόμοι, μᾶς λέγει
χαρακτηριστικῶς ὁ ποιητὴς εἰς τὴν Ὀδύσειαν (I 112). Οἱ Κύκλωπες διὰ τὸν
ποιητὴν, παρὰ τὴν ὑπεράνθρωπον σωματικὴν τῶν δυνάμιν, ὑπολείπονται τῶν ἀνθρώ-
πων, καθ' ὅσον εἶναι ἀπολίτιστοι.

Ὅ,τι περὶ πολιτείας καὶ κοινωνίας μᾶς προσφέρει ὁ Ὀμηρὸς ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ
εἶναι ἀμελητέον. Συνήθως θαυμάζομεν τὸν Ὀμηρον ἀπλῶς ὡς ποιητὴν, ὡς αὐτὸ
τοῦτο διδάσκαλον τοῦ ποιητικοῦ λόγου. Ἀλλ' ἡ παιδευτικὴ του σημασία διὰ τὸν
ἄνθρωπον, πού εἶναι μέλος κοινωνίας καὶ πολιτείας, δὲν φαίνεται, τοῦλάχιστον
ὅσον τῆς ἀξίζει, νὰ ἐξαίρεται εἰς τὴν συνειδησίμ μας. Ἐν τούτοις, καὶ ἂν δὲν
στρέψωμεν τὴν προσοχὴν εἰς τὰ ρεύματα ἰδεῶν τῶν νεωτέρων χρόνων εἰς τὸ πολι-
τικὸν καὶ τὸ κοινωνικὸν πεδίον, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ρεύματα ἔμμεσος μάλιστα ὁμη-
ρικὴ ἐπίδρασις δὲν δύναται νὰ ἀποκλεισθῇ καὶ ἂν περιορισθῶμεν εἰς τὴν ἐλληνικὴν
ἀρχαιότητα, ἐκπλήσσοις θὰ εἶναι ἡ κάρπωσις. Ὁ πολὺς Jaeger ἀντίκρυζε τὴν
ὅλην λογοτεχνίαν καὶ φιλοσοφίαν τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων ὡς ὑπόθεσιν παιδείας
ἐν γένει, περὶ τούτου δὲ καὶ ἡμεῖς δι' ὀλίγων ἄλλοτε διελάβομεν¹. Γνωστοὶ εἶναι οἱ
λόγοι, οἱ ὁποῖοι ἀναγινώσκονται εἰς ἐπικριτὴν ὑπὸ τινος ἐπόψεως τοῦ Ὀμήρου, εἰς
τὸν Πλάτωνα (Πολιτ. 606 E), κατὰ τοὺς ὁποίους «*τὴν Ἑλλάδα πεπαιδευκεν*» οὗτος
ὁ ποιητής», ἥτοι τὴν Ἑλλάδα ἔχει ἐκπαιδεύσει αὐτὸς ὁ ποιητής.

* Ἡ παροῦσα πραγματεία ὑπῆρξεν ἡ κυρία ὁμιλία κατὰ τὰ Ὀμηρεῖα τῆς Χίου τοῦ 1969
καὶ τὸ β' Διεθνὲς Ὀμηρικὸν Συμπόσιον. Συντετμημένη διάλεξις ἐγένετο εἰς τὸ Λαϊκὸν Πανεπι-
στήμιον τῆς Ἑταιρείας τῶν Φίλων τοῦ Λαοῦ κατὰ τὸ τρέχον ἔτος. Πρώτῃ ἄνευ σημειώσεων
καὶ ἄλλως περιεκκομμένη δημοσίευσίς ἐν The International Homeric Symposium 1969 τῆς
Διεθνoῦς Ἑταιρείας Ὀμηρικῶν Σπουδῶν, σελ. 9 κ.ἑξ. Τὸ ἐνταῦθα δημοσιευόμενον κείμενον
ἔχει ἀναθεωρηθῇ καὶ ἐμπλουτισθῇ δι' ὀλίγων, ἐκ τῶν μᾶλλον ἀπαραιτήτων, σημειώσεων.

1) Βλ. Ἀθηνᾶν, τόμ. ΞΕ' (1961), σελ. 249 κ.ἑξ. (νεκρολογία Werner Jaeger ὑπὸ
Θ. Στ. Τζαννετάτου).

Ἐπὶ τούτοις, φυσικὸς πρέπει νὰ εἶναι ὁ ἀφορισμὸς καὶ ἄλλων καὶ τοῦ Jaeger ὅτι τὰ Ὀμηρικὰ Ποιήματα ἦσαν διὰ τὸν Ἀρχαῖον Ἕλληνα ὅ,τι εἶναι ἡ Βίβλος διὰ πολλοὺς τῶν χριστιανῶν, πηγὴ βεβαίως ζωῆς ἐμπνεύσεως καὶ φρονηματοισμοῦ. Ὡς πρὸς τοῦτο, ἀναφερόμεθα εἰς συγκεκριμένα ἐκ τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιότητος περιστατικά. Δὲν ἐπιμένομεν εἰς τὴν ἐκ τοῦ Πλουτάρχου εἰδησιν περὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου (Ἀλέξ. Η'), κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ οὐδενὸς δευτέρως πολεμιστῆς ἐκεῖνος τὴν Ἰλιάδα «εἶχεν αἰετὰ μετὰ τοῦ ἐργχειριδίου κειμένην ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιον». Δὲν ἐπιμένομεν, ἐξ ἄλλου, εἰς γνωστὸν καὶ εὐστοχὸν παρατήρημα τοῦ Grube, τὸ ὁποῖον συμπληρώνει τὴν ἀνωτέρω εἰδησιν οὐσιαστικῶς, κατὰ τὸ παρατήρημα δὲ τοῦτο οἱ ὁμηρικοὶ ἥρωες, αἰῶνας πρὸ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ἦσαν διὰ κάθε σπουδαστὴν οἱ ἥρωες οἱ ἰδιοὶ του. Ἐπιμένομεν, καὶ μάλιστα ἀρκετὰ, εἰς ἄλλο καὶ ὕψ' ἡμῶν χρησιμοποίηθ' ἐν περιστατικόν¹, καθ' ὅσον τοῦτο συνδέεται πρὸς τὸν κοινὸν πολίτην τῶν ἀρχαίων Ἀθηνῶν, ἥτοι τῆς πόλεως, ἡ ὁποία ὑπῆρξεν ἡ πλέον πρόσφορος δι' ἐπιδράσεις καὶ ἐξελλίξεις, κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. Ὁ Νικήρατος εἰς τὸ Συμπόσιον τοῦ Ξενοφῶντος (Γ', 5) λέγει ὅτι ἔχει ἀποστηθίσει κάθε ὁμηρικὸν στίχον, δύναται δὲ αὐτοστιγμὴ «Ἰλιάδα ὅλην καὶ Ὀδύσειαν ἀπὸ στόματος εἰπεῖν», ἥτοι νὰ ἀπαγγεῖλῃ ὁλόκληρον τὴν Ἰλιάδα καὶ τὴν Ὀδύσειαν ἀπὸ μνήμης. Εἰς παρατήρησιν τοῦ συνομιλητοῦ του Ἀντισθένης ὅτι οἱ ραψῳδοὶ κάμνουν τὸ ἴδιον, ἀντιπαρατρεῖ ὁ Νικήρατος ὅτι δὲν παρέρχεται ἡμέρα, χωρὶς νὰ τοὺς ἀκούσῃ.

Σαφὴς εἶναι ἡ ἐνδειξις ἐνταῦθα. Ἡ ἀποστήθισις τῶν Ὀμηρικῶν Ποιημάτων ἦτο κάτι τὸ ὄχι ἀσύνθητες εἰς τὰς Ἀρχαίας Ἀθῆνας ὄχι μόνον διὰ τὸν ραψῳδὸν ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν κοινὸν πολίτην. Νὰ ἀποτολμήσωμεν τὸν λόγον ὅτι τὰ ποιήματα ταῦτα εἶχον καταστῆ κατὰ τῆς λαϊκῆς μάζης; Καὶ ἂν τοῦτο εἶναι πολὺ, πῶς δὲν δικαιούμεθα τοιαῦτα συγκεκριμένα περιστατικά νὰ ἐντάξωμεν εἰς ἐκ τῶν πραγμάτων ἀποτίμησιν τῶν γενικῶν χαρακτηριστικῶν περὶ τῆς ἐν γένει παιδευτικῆς ἐπιδράσεως τῶν Ὀμηρικῶν Ποιημάτων εἰς τοὺς Ἀρχαίους Ἕλληνας;

Ὡπωσδήποτε, ταῦτα συμπληρώνει ἡ πολλαχόθεν προκύπτουσα διαπίστωσις ὅτι τὰ ποιήματα ταῦτα τοῦ Ὀμήρου ἐσήμαινον πολλὰ διὰ τὸν Ἀρχαῖον Ἕλληνα στοχαστὴν τῆς πολιτείας καὶ τῆς κοινωνίας, ἰδίᾳ κατὰ τὰ πρῶμα στάδια τοῦ στοχασμοῦ τούτου. Ἀλλὰ καὶ ὁ Πλάτων ἀκόμη καὶ ὁ Ἀριστοτέλης βραδύτερον, οἱ τελευταῖ, ὡς ἐφιλοδόξησαν, τοῦ στοχασμοῦ τούτου, ἀντλοῦν ἀφθρόως χωρία ἐκ τῶν Ὀμηρικῶν Ποιημάτων εἰς ἐπιδοκιμασίαν, ἀδιάφορον, ἢ ἀποδοκιμασίαν, ὅμως ὥπωσδήποτε ἐν τῇ συναισθήσει ὅτι εἰς τὰ ποιήματα ταῦτα ἀνευρίσκουν κατ' ἄξιαν πηγὴν εἰς τὸν στοχασμὸν τοῦτον.

Περιοριζόμενοι εἰς τοὺς Ἀρχαίους Ἕλληνας καταξιούμεν τὴν κατὰ ταῦτα κάρπωσιν, ὅταν ἀναλογισθῶμεν ὅσα οὗτοι ἐπετέλεσαν ἐπὶ τοῦ κοινωνικοῦ πεδίου, πολλῶν δὲ μᾶλλον, ὅταν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι οὗτοι μὲ τὴν σταθερὰν πάντοτε τάσιν πρὸς ἀναζήτησιν τοῦ νέου καὶ πρωτότυπον δημιουργίαν ἡδυνήθησαν νὰ πλάσουν πάσας τὰς ἐν τῷ κόσμῳ μορφὰς πολιτείας, ἀπὸ τῆς ἀπολύτου μοναρχίας μέχρι τῆς ἀκράτου δημοκρατίας, εἶναι δὲ χαρακτηριστικὸν ὅτι οὗτοι οὐδὲ τὸ ἀντιπροσωπευτικὸν κυβερνητικὸν σύστημα ἡγνῶν², μὲ ἄλλας λέξεις τὸ πολιτικὸν σχῆμα, πλὴν ἐξελιγμένον τοῦ ὁποίου ὁ ἄνθρωπος δὲν ἡδυνήθη νὰ πλάσῃ κατὰ τοὺς ἔπειτα χρόνους καὶ νὰ ἐφαρμόσῃ ἕως εἰς τὰς ἡμέρας μας. Ἐφ' ὅσον ταῦτα ἔχουν

1) Βλ. Θ. Στ. Τζαννετάτου, Ἡ Γλῶσσα τοῦ Ἑθνους καὶ οἱ Ἀρχαῖοι, Ἀθῆναι, 1965, σελ. 11.

2) Δεικνύεται τοῦτο εἰς τὴν σχετικῶς πρόσφατον ἐιδικὴν πραγματείαν τοῦ J. A. O. Larsen, Representative government in Greek and Roman history, University of California, 1955.

οὕτως, τὰ περὶ πολιτείας καὶ κοινωνίας παρ' Ὀμήρῳ δὲν νοεῖται νὰ ἀφίνουσιν ἀδιάφορον τὸν ἄνθρωπον καὶ τῶν ἰδικῶν μας ἀκόμη ἡμερῶν.

Εἰς τὰ κατὰ τὴν ἐκ τοῦ Ὀμήρου ἐπίδρασιν ταύτην ἐπεχειρήσαμεν νὰ σπουδάσωμεν ἀποτελέσματα. Δὲν ἀνιχνεύσκειν τὰ πολλὰ καὶ ποικιλοσύνθετα αἷτια. Τοιαύτη, εἰς τὴν ἀρμόζουσιν ἀρτίωσιν, ἀνίχνευσις θὰ μᾶς ἔφερε κατ' ἀνάγκην μακρὰν καὶ ἴσως ὅλως ἔξω τοῦ ἀνήκοντος εἰς τὸ θέμα μας χώρου. Ἀρκούμεθα λοιπὸν νὰ ὑπογραμμίσωμεν ἐν μόνον γεγονός, τὸ ὁποῖον προδήλως δὲν εἶναι τὸ ὀλιγώτερον ἐνταῦθα σημαντικόν. Κύριον, οὕτως ἢ ἄλλως, εἰς τὰ Ὀμηρικὰ Ποιήματα θέμα εἶναι ἡ ἐκστρατεία τῶν Ἑλλήνων εἰς Τροίαν. Ἡ ἐκστρατεία αὕτη ἀποτελεῖ τὴν πρώτην καὶ μόνην κατὰ τινα συγκατάθεσιν ἔνωσης τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων εἰς κοινὸν ἔξω τοῦ ἐλλαδικοῦ χώρου ἀγῶνα.

Λέγομεν μόνην, καθ' ὅσον ἡ ὑπὸ τὸν Μέγαν Ἀλέξανδρον κοινὴ ἐκστρατεία τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων κατὰ τῶν Περσῶν συνετελέσθη μετὰ στρατιωτικὴν νίκην ἐπὶ μεγάλῃς μερίδος τῶν Ἑλλήνων τούτων. Ἄς προστεθῇ ὅτι ὁ Ἰσοκράτης, ὁ κατ' ἐξοχὴν, κατὰ τοὺς κλασσικοὺς χρόνους, ἐμπνευστὴς τῆς πολιτικῆς ἐνώσεως τῶν Ἑλλήνων, ἐπικαλεῖται εἰς τὸν Παναθηναϊκὸν λόγον τοῦ τὴν ἔνωσησιν ταύτην τῶν Ἑλλήνων, κατὰ τὴν ἐκστρατείαν εἰς Τροίαν ὑπὸ τὸν Ἀγαμέμνονα (§ 72 κ. ἐξ.)

Εἴπομεν εἰς τὴν ἀρχὴν ὅτι κυρία διὰ τὸ θέμα μας πηγὴ εἶναι ἡ ποίησις τοῦ Ὀμήρου.

Ἡ τοιαύτη τοποθέτησις, ἀπλῇ ὁμολογουμένως καὶ συγκεκριμένη, κάθε ἄλλο παρὰ εἶναι ἀπηλλαγμένη προβλημάτων. Δὲν ὁμιλοῦμεν ἐδῶ διὰ τὸ πολυθρύλητον ὁμηρικὸν ζήτημα, καθ' ὅσον λόγος περὶ τοῦτου θὰ μᾶς ἔφερεν εἰς κάποιαν θεωρίαν περὶ τῆς συνθέσεως τῶν Ὀμηρικῶν Ποιημάτων, στεῖραν λίαν ἐνδεχομένως καὶ μὴ προάγουσαν πρὸς τὸ θέμα μας.

Ὀμιλοῦμεν ἐδῶ δι' ἄλλα προβλήματα. Εἰς τὸ γνωστὸν πρόβλημα τῶν προσθηκῶν καὶ τῶν παραφθορῶν τοῦ ὁμηρικοῦ κειμένου ἐποικοδομητικὴν εὐρίσκομεν τὴν παρκτηρήσιν ὅτι ὅχι σπανίως τοιαῦται ἐθεωροῦντο ἄλλοτε ἄλλαι, φαίνεται δὲ καὶ εἰς ἡμᾶς ὑγιὲς ἡ μέθοδος νὰ λαμβάνωμεν τὸ κείμενον τοῦτο μὲ πᾶν ὅ,τι ἢ παρὰδοσις, ἰδίᾳ ἢ ἀρχαία, ἐπικυρώνει. Ἄλλο σπουδαῖον πρόβλημα, ὡς εἶναι ἡ ἀκρίβεια τῶν εἰδήσεων τοῦ κειμένου, μόνον μὲ γόνιμον καὶ δημιουργικὴν διάθεσιν μας δύναται ἐπιτυχῶς νὰ ἀντιμετωπισθῇ. Τὰ ὁμηρικὰ κείμενα, ἔργον κατ' ἐξοχὴν ποιητικῆς ἐμπνεύσεως, δὲν εἶναι δίκαιον νὰ λαμβάνωνται ὡς ἔργον ἱστορίας καὶ νὰ θεωροῦνται ὡς παρέχοντα ἱστορικῶς ἀκριβῆ κατὰ πάντα καὶ ἐν ἀκολουθίᾳ στοιχεῖα, τοσοῦτο δὲ μᾶλλον καθ' ὅσον συμβατικῶς πολλάκις εἰς τὰ κείμενα ταῦτα χρησιμοποιοῦνται ἀριθμοί, ὡς καὶ ἐπίθετα κοσμητικά, ἄλλα δὲ τυποποιημένα, τρόπον τινά, εἰς αὐτὰ στοιχεῖα διέπονται μεγάλως ἀπὸ ἀνάγκας εἴτε τοῦ μέτρου εἴτε τῆς ποιητικῆς τέχνης ἐν γένει. Προφρόνως παρετήρησεν ἦδη ὁ Ἐρατοσθένης ὅτι σκοπὸς τοῦ ποιητοῦ μας εἶναι ὅχι νὰ διδάξῃ, ἀλλὰ νὰ τέρψῃ, σκοπὸς βεβαίως ὅχι ἀλλότριος οἰουδὴποτε ἀληθοῦς ποιητοῦ. Τοιοῦτος δὲ σκοπὸς δὲν ἀντιστρατεύεται πρὸς ὅ,τι ἐδέχθημεν προηγουμένως περὶ τοῦ Ὀμήρου ὡς παιδεύοντος ποιητοῦ. Ἄλλο τὸ διδάσκω καὶ ἄλλο τὸ παιδεύω, ἐφ' ὅσον μάλιστα δίδομεν εἰς αὐτὸ ὁποῖαν καὶ οἱ Ἀρχαῖοι Ἑλλήνες εὐρεῖαν ἔννοιαν τοῦ ἡμερῶν, τοῦ διαπλάσσω τὸν ἄνθρωπον, ὡς ὁ ἀνθρωπισμὸς ἐπιβάλλει.

Πρὸς τὴν ἀμφισβητουμένην πάντοτε ζωηρῶς χρονολόγησιν τῶν Ὀμηρικῶν Ποιημάτων συνίσταται ἐν ἄλλο, προφανοῦς δὲ οὐσιαστικῆς ἀξίας, πρόβλημα. Ὁξεία, ἂν καὶ χωρὶς ἀρτίαν στήριξιν, φαίνεται ἡ καλῶς γνωστὴ παρατήρησις τοῦ Grube ὅτι οὐδὲν γνωρίζομεν δι' ὅσα ποιητικὰ ἔργα προηγήθησαν τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσεΐας, τοιουτοτρόπως δὲ θεωροῦμεν τὰ ποιήματα τὰ αὐτὰ ὡς ἀληθῆς

λογοτεχνικὸν θαῦμα. Ἐν τούτοις, ταῦτα πρέπει νὰ εἶναι ἡ συσσώρευσις μακρᾶς, ἐπὶ αἰῶνας, ποιητικῆς παραδόσεως.

Μᾶλλον βάσιμος καὶ περιεκτικὴ, προκύπτουσα καὶ ἐκ τῆς μελέτης τῶν πολυαριθμῶν πινακίδων τῆς γραμμικῆς γραφῆς Β, προσφέρεται ἡ παρὰ Τ. Β. L. Webster ἄποψις. Κατὰ τὴν ἄποψιν ταύτην, ἡ Ἰλιάς καὶ ἡ Ὀδύσσεια εἶναι τὸ τελικὸν προτὶν ποιητικῆς παραδόσεως, τὸ ὁποῖον διασφῶζει διηγήσεις, τρόπους ἐκφράσεως καὶ ἄλλα καθ' ὅλα τὰ στάδια αὐτῆς, τοῦλάχιστον ἀπὸ τοῦ 15ου μέχρι τοῦ 8ου αἰῶνος π. Χ.¹, προδήλως δὲ ὁ τελευταῖος οὗτος αἰὼν λαμβάνεται ὡς μὴ ξένος πρὸς τὸν χρόνον, καθ' ὃν συνετέθησαν τὰ Ὀμηρικὰ Ποιήματα, ἡ Ἰλιάς πρῶτον, ἡ Ὀδύσσεια ἔπειτα.

Κατὰ τὴν μακρὰν ταύτην περίοδον, πολλὰ γνωστὰ εἰς ἡμᾶς, ὡς ἡ πτώσις τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἡ κάθοδος τῶν Δωριέων, ἡ καὶ ἄγνωστα ἔλαβον χώραν, αἱ δ' ἐντεῦθεν πολιτικά, κοινωνικά καὶ ἄλλαι μεταβολαὶ ἔπρεπε νὰ εἶχον καὶ ἔχουν ἀπήχησιν εἰς τὰ Ὀμηρικὰ Ποιήματα.

Δύναται περαιτέρω νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι κατέχομεν ἤδη μέρος τοῦ ἀρχείου τοῦ ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ, ἀναγομένου εἰς τὸν 15ον αἰῶνα λήγοντα ὡς καὶ τοῦ ἀρχείου τῆς Πύλου, ἀναγομένου εἰς τὸν 13ον αἰῶνα λήγοντα ἐπίσης, ἐκ τοῦ ὕλικου δὲ τούτου, ὡς καὶ ἐξ ἄλλων ἀρχαιολογικῶν τεκμηρίων, ἐτι δὲ καὶ φιλολογικῶν πηγῶν εἴμεθα ὁλονὲν καὶ περισσότερον εἰς θέσιν νὰ διευκρινήσωμεν ὅτι ἐνταῦθα μὲν ὁ Ὅμηρος διασφῶζει μυκηναϊκὸν κατάλοιπον, ἐκεῖ δὲ παρέχει στοιχεῖον τῶν ἰδίων αὐτοῦ χρόνων. Βεβαίως, δὲν ἀποκλείονται οἱ κίνδυνοι εἰς τὰς διευκρινήσεις ταύτας.

Δικαιούμεθα πάντως νὰ πιστεύωμεν, ἐφ' ὅσον μάλιστα δεχόμεθα τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ἀνωτέρω πινακίδων, ὅτι ἡ ἀνακάλυψις αὕτη τοῦ Ventris ἔρριψε νέον καὶ χρήσιμον φῶς, διὰ νὰ λυθοῦν αἱ πολλαπλαῖ ἐπὶ τοῦ προκειμένου δυσχέρειαι μας, ἀλλ' ἴσως εἶναι ἀκόμη πρόωρα ὀριστικὰ κάπως εἰς ἕκτασιν καὶ ποιότητα συμπεράσματα. Δι' ἡμᾶς κύριον παραμένει πάντοτε ποία ὡς πρὸς τὸ θέμα μας ἡ εἰκὼν εἰς τὰ Ὀμηρικὰ ποιήματα, ἐπόμενος δὲ προβληματισμὸς εἶναι ἡ ἀξιολόγησις τῆς εἰκόνος εἰς τὰ στοιχεῖα αὐτῆς καὶ περαιτέρω ἡ χρονικὴ τοποθέτησις αὐτῶν.

Ἐν σχέσει πρὸς τὴν πολιτείαν εἰς τὴν ὀμηρικὴν ποίησιν πρέπει εὐθὺς ἀμέσως νὰ ἐπισημανθῇ οὐσιαστικὴ ἰδιουπία. Οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Τρῶες εὐρίσκοντο εἰς κατάστασιν πολέμου. Τίθεται ἐπομένως ἐν γένει τὸ ἐρώτημα : Αἱ μορφαὶ πολιτείας, τὰς ὁποίας δυνάμεθα παρ' Ὀμήρῳ νὰ ἀνιχνεύσωμεν, ὁποιαιδῆποτε καὶ ἂν εἶναι αὗται, θὰ ἦσαν ἀπαραλλάκτως αἱ αὗται εἰς κατάστασιν εἰρήνης ; Κατάφασις ἐνταῦθα εἶναι προδήλως δύσκολος. Εἰς τὴν δυσχέρειαν ταύτην προστίθεται ἄλλη, ὅχι ὀλιγώτερον οὐσιαστικὴ, συνίσταται δὲ αὕτη εἰς τὸ ὅτι δὲν ἔχομεν παρ' Ὀμήρῳ μορφήν πολιτείας εἰς πλήρη τινά, ἔστω καὶ κατὰ τὰ κύρια στοιχεῖα αὐτῆς, συγκρότησιν.

Πάντως, δύναται νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι εὐρίσκονται τέσσαρα, τρόπον τινά, παραδείγματα πολιτικῆς τινος ὁργανώσεως παρ' Ὀμήρῳ, δύο εἰς τὴν Ἰλιάδα καὶ δύο εἰς τὴν Ὀδύσειαν. Ταῦτα εἶναι τὸ βασιλεῖον τῆς Ἰθάκης, τὸ φανταστικὸν βασιλεῖον εἰς τὴν Σχερίαν, τὴν γνωστοτέραν ὡς νῆσον τῶν Φαιάκων, ἔπειτα εἶναι ἡ πόλις τῆς Τροίας καὶ ἡ ὑπερεξουσία τοῦ Ἀγαμέμνονος. Μεγάλῃ ὁμοιότητι εἶναι εἰς τὰ δύο πρῶτα παραδείγματα, τὰ ὁποῖα ἀνήκουν εἰς τὴν Ὀδύσειαν καὶ τοποθετοῦνται εἰς τὴν Δύσιν, ὅχι δὲ εἰς τὸ Αἶγαῖον. Ἡ πόλις τῆς Τροίας εἶναι

1) Βλ. Α. J. B. Wace, and Fr. H. Stubbings, *A Companion to Homer*, Λονδίνον, 1963, σελ. 453. Ἐκ τοῦ πάντοτε σημαντικοῦ συνθέτου τούτου ἔργου οὐκ ὀλίγα ἠντλήθησαν κατωτέρω, ὡς ἐνδεικνύουν ἐπόμεναι σημειώσεις.

μᾶλλον Ἀσιατική, ἀλλὰ προβάλλεται δι' ὀφθαλμῶν ἑλληνικῶν, τοῦ Ἑκτορος δὲ ἡ ἐξουσία εἶναι πλεον ἐντυπωσιακὴ παρὰ ἢ τοῦ Πριάμου, πατρός του καὶ βασιλέως.

Μᾶλλον ἰδιαίχουσα εἶναι ἡ κατὰστασις εἰς τὸ βασιλείον τῆς Ἰθάκης. Ὁ Λαέρτης, ὁ πατὴρ τοῦ ἐπὶ μακρὰ ἔτη εἰς ἐκστρατεῖαν ἀπόντος βασιλέως, ἔχει ἀπὸ μακροῦ ἀποσυρθῇ, οὔτε δὲ αὐτὸς οὔτε ἄλλος κανεὶς ἀναπληρώνει τὸν ἀπόντα Ὀδυσσεά, τὰ πράγματα δὲ παριστοῦν ὡς πιθανὸν ὅτι, ἂν ἡ Πηνελόπη ἐνέδιδεν εἰς κάποιον ἀπὸ τούς μνηστῆρας, ὁ νέος τῆς σύζυγος θὰ καθίστατο βασιλεὺς.

Κοινὸν χαρακτηριστικὸν καὶ εἰς τὰ τέσσαρα ταῦτα παραδείγματα κάποιας πολιτικῆς ὁργανώσεως παρ' Ὀμήρῳ εἶναι ἡ σταθερὰ διάκρισις: πρῶτον ὁ ἀναξ ἢ βασιλεὺς, ἔπειτα οἱ εὐγενεῖς, οἱ κατὰ τὴν ἑκφρασιν τοῦ ποιητοῦ «ἀριστῆες» ἢ «ἥρωες» ἢ καὶ ἐπίσης «βασιλεῖς», καὶ τρίτον ὁ λαὸς ἢ οἱ λαοί. Εἶναι εἰς τὴν διάκρισιν ταύτην, ὅπως συχνὰ παρατηρεῖται προσφυῶς, κάποιοι καταβολαὶ δι' ὅ,τι θὰ ἀκολουθήσῃ βραδύτερον εἰς τὸν πολιτικὸν βίον: Ὁ εἰς, οἱ ὀλίγοι, οἱ πολλοί, μὲ ἄλλας λέξεις ἢ μοναρχία, ἢ ὀλιγαρχία, ἢ δημοκρατία.

Ἀξίζει τὸ ἐνδιαφέρον μας ὁ ὅρος ἀναξ. Μανθάνομεν ὅτι ὁ μυκηναῖος ἀνώτατος ἄρχων ἐκαλεῖτο wanax, ἦτοι ἀναξ. Μεθ' Ὀμηρον ὁ ὅρος wanax ἐχρησιμοποιεῖτο μόνον περὶ θεοῦ. Εἰκάζεται ὅτι ὁ μυκηναϊκὸς ἄρχων οὗτος ἐθεωρεῖτο θεός, ἀλλ' εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Ὀμήρου ὁ ὅρος wanax περὶ ἀνθρώπου ἐξηφανίσθη, ὡς καὶ τὸ ἀνάκτορον, τὸ ἐνδιαίτημα δι' αὐτόν, ὅπου δὲν ὑφίστατο εἰσέτι τοιοῦτος ἄρχων, ὠνομάζετο οὗτος βασιλεὺς.

Ἐπομένως, ἔχομεν ἐνταῦθα παρ' Ὀμήρῳ στοιχεῖα, τὸ μὲν κατάλοιπον μυκηναϊκόν, τὸ δὲ τῶν ἰδίων αὐτοῦ χρόνων.

Τὸ τέταρτον παράδειγμα πολιτικῆς τιнос ὁργανώσεως παρ' Ὀμήρῳ, ἡ ὑπερεξουσία τοῦ Ἀγαμέμνονος, εἶναι τὸ σπουδαιότερον καὶ θὰ τὸ ἐξετάσωμεν ἐκτενέστερον. Εὐλόγως. Διότι τοῦτο ἀναφέρεται εἰς πολιτικὴν ὁργανώσιν ὅχι τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ μέρους, ἀλλὰ τοῦ συνόλου τῶν ἐκστρατευόντων ἐναντίον τῆς Τροίας Ἑλλήνων, περὶ τῶν ὁποίων ἐξ ἄλλης αἰτίας ἐλέχθησαν ὀλίγα ἀνωτέρω. Τὸ παράδειγμα τοῦτο φαίνεται ὡς τὸ μᾶλλον σπουδαῖον ἀλλὰ καὶ τὸ μᾶλλον ἀμφισβητούμενον. Ὁ Ἀγαμέμνων εἶναι ὁ πλουσιώτερος ἀπλῶς καὶ ὁ κραταιότερος τῶν Ἀχαιῶν βασιλέων, ὡς ἐκ τούτου ἐκλεγείς ὡς ἀρχηγὸς τῆς κοινῆς τῶν Ἑλλήνων εἰς Τροίαν ἐκστρατείας; Ἡ οὗτος εἶναι ὁ ἄρχων, ὁ βασιλεὺς τῶν βασιλέων, τρόπον τινά, ὁ Μέγας Βασιλεὺς εἰς μίαν Ἀχαιϊκὴν Αὐτοκρατορίαν ἡνωμένων τῶν Ἑλλήνων; Εἶναι ἐνταῦθα ἀμφισβήτησις, ἡ ὁποία ἀπὸ μακροῦ ἀπασχολεῖ τοὺς φιλόλογους καὶ τοὺς ἱστορικοὺς, οὐδὲν δὲ δεικνύει ὅτι ἐκ τῆς ἐπιτελεσθείσης εἰς τὴν ἔρευναν γενναίας προόδου προέκυψαν ἐπὶ τέλους ἐπαρκῆ τὰ στοιχεῖα, ἵνα ἢ ἀμφισβήτησις ἀρθῇ. Δύναται μάλιστα νὰ ὑποστηρικθῇ ὅτι τὰ ὑπὲρ τῆς δευτέρας ἀπόψεως ἐπιχειρήματα ἀνάγονται εἰς ἀριθμὸν χωρίων τοῦ Ὀμήρου, τὰ ὁποῖα εἶναι δεκτικὰ ὅχι μόνον ταύτης ἀλλὰ καὶ ἐκείνης, εὐσταθοῦσης ἐπίσης, ἐρμηνείας. Ἰδοὺ ὠρισμένα ἐξ αὐτῶν¹: Ὁ Ἀγαμέμνων εἰς τὸ Α τῆς Ἰλιάδος ἀποποιεῖται νὰ ἀφήσῃ τὴν Χρυσήϊδα, παρὰ τὴν κατακραυγὴν τοῦ στρατεύματος, τοῦτο δὲ λαμβάνεται ὡς δεικνύον ἀπόλυτον τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ. Ἐν τούτοις, ἡ κόρη εἶναι, κατὰ τὰ τότε κρατοῦντα, ἰδιωτικόν, οὕτως εἰπεῖν, κτῆμα, ἡ δὲ ἀποποίησίς του νὰ ἀφήσῃ αὐτὴν εἶναι ἀπλῶς ἄρνησις προσωπικῆς θυσίας. Τὸ αὐτὸ πράττει ὁ Πάρις εἰς τὸ Η τῆς Ἰλιάδος (στ. 345 κ.ἐξ.), ἀλλ' οὐδεὶς ἐντεῦθεν συνάγει ὅτι εἶναι οὗτος αὐτοκράτωρ τῶν Τρώων καὶ τῶν συμμάχων των. Εἰς τὸ Β τῆς Ἰλιάδος (στ. 108) λέγεται ὅτι ὁ Ἀγαμέμνων «πολλῇσιν νῆσοισι καὶ Ἀργεῖ παντὶ ἀνάσσει»: εἰς

1) Πλείονα περὶ τούτων βλ. παρὰ G. M. Calhoun ἐν τῷ ἄρθρῳ Polity and Society (1) The Homeric Picture, τῷ περιλαμβανομένῳ ἐν A. J. B. Wace and Fr. H. Stubbings, A Companion to Homer, σελ. 434 κ.ἐξ.

πολλὰς νήσους καὶ τὸ Ἄργος ὁλόκληρον βασιλεύει. Ἡ λέξις Ἄργος ἐνταῦθα λαμβάνεται ὡς σημαίνουσα τὴν ὅλην Ἑλλάδα, ἐν τούτοις ὁμῶς λαμπρῶς ἐνδέχεται ἡ λέξις αὕτη νὰ ἔχη ἐνταῦθα μίαν ἄλλην ἀπὸ τὰς καλῶς γνωστὰς σημασίας της.

Ἄν δεχθῶμεν εἰς τὰ χωρία ταῦτα τὴν ἀποδοδομένην ὑπὲρ τῆς δευτέρας ἀπόψεως ἐρμηνείαν, καίτοι αὕτη δὲν εἶναι ἡ μόνη ἐνταῦθα δυνατὴ, δυνάμεθα νὰ ἀναζητήσωμεν λύσιν προσφεύγοντες εἰς τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ὁ Ἀγαμέμνων, ὡς οἱ βασιλεῖς τῆς Σπάρτης κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους, εἶχεν ἀναλάβει μεγαλυτέραν ἐξουσίαν ἐν καιρῷ πολέμου ἀπὸ ἐκείνην, ἡ ὁποία ἀνῆκεν εἰς αὐτὸν ἐν καιρῷ εἰρήνης.

Πάντως, ἄξιον προσοχῆς εἶναι ὅτι εἰς τὴν Ἰλιάδα ἡ ἀξίωσις τοῦ εἰς ὑπακοὴν στηρίζεται ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ἀγαμέμνονος καὶ ὑπ' ἄλλων ὅχι εἰς στρατιωτικὴν ἀνάγκην, ἀλλ' εἰς τὴν θέσιν αὐτοῦ ὡς «*σκηπτροῦ*», ἥτοι κατέχοντος τὸ σκῆπτρον, τὸ σύμβολον ἀπλῶς τῆς ἀνωτάτης ἀρχῆς. Ὅ,τι ἔχομεν νὰ προσφέρωμεν ἐν κατακλείδι εἶναι ὁ διαλογισμὸς πόσον δύσκολον εἶναι νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὁ Ἀγαμέμνων ἐν καιρῷ εἰρήνης ἤσκει ἀνωτάτην ἀρχὴν εἰς ὁλόκληρον τὴν Ἑλλάδα, ἡνωμένην ὑπὸ τὸ σκῆπτρον του. Ἀντιθέτως, φαίνεται προσφυστέρα ἡ ὑπὸ πολλῶν παραδεκτῇ γνώμῃ ὅτι οὗτος κατὰ χρόνους μάλιστα, κατὰ τοὺς ὁποίους τόσον ὑπελογίζετο ἡ εἰς πόρους δυνάμεις, εἶχεν ἐν καιρῷ εἰρήνης εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸ προβάδισμα ὡς ὑπερέχων ἐπὶ τούτοις μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων βασιλέων, ἀπὸ τὸ προβάδισμα δὲ τοῦτο δυνάμεθα νὰ μὴ ἀποκλείσωμεν κάποιαν προέχουσαν ἐξουσίαν, ἡ ὁποία ὁμῶς δὲν ἐσῆμαινε κυριαρχίαν ἐπὶ τῶν ἄλλων βασιλέων.

Φυσικὰ δὲν θὰ ἀναγνωρίσωμεν εἰς τὸν Ἀγαμέμνονα μονάρχην, τρόπον τινά, ἐλέφ θεοῦ. Τοιαύτη ἀντίληψις προβάλλεται δι' ὀνομαστὸν χωρίον τῆς Ἰλιάδος (B 204-6): «*οὐκ ἀγαθὸν πολυκοιρανίῃ εἰς κοίρανος ἔστω, εἰς βασιλεύς, ᾧ δῶκε Κρόνου πάϊς ἀγκυλομήτεω σκηπτρόν τ' ἡδὲ θέμιστας*»: Τίποτε τὸ καλὸν δὲν εἶναι ἡ πολυαρχία· εἰς ἃς εἶναι ἀρχηγός, εἰς βασιλεύς, εἰς τὸν ὁποῖον ὁ υἱὸς τοῦ Κρόνου μὲ τὰς σκολιάς σκέψεις, δηλ. ὁ Ζεὺς, ἔδωκε καὶ σκῆπτρον καὶ ἐξ ἔθους νόμους.

Ἡ ἀντίληψις αὕτη εἶναι πεπλανημένη. Ὡς παρατηρεῖ ὁ Barker καὶ ἄλλοι, οἱ στίχοι οὗτοι ἀναφέρονται εἰς τὸν ἐπὶ κεφαλῇ τοῦ στρατοῦ καὶ εἶναι λόγοι τοῦ Ὀδυσσεως, ἀπευθυνόμενοι εἰς ἀπειθαρχοῦν στρατεύμα.

Οἱ ἄλλοι βασιλεῖς δὲν εἶναι ὑποτακτικοὶ τοῦ Ἀγαμέμνονος. Ἐχουν τὴν ἰδίαν ἑκάστος στρατιωτικὴν, θρησκευτικὴν καὶ δικαστικὴν ἐξουσίαν, ὡς οἱ βασιλεῖς τοῦ τετάρτου εἴδους, οἱ κατὰ τοὺς ἡρωικοὺς χρόνους, ὅπως περιγράφει αὐτοὺς ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὰ Πολιτικά του (Γ' 1285 b, 4 κ.ἐξ.). Ἀλλ' ἡ ἐξουσία των αὕτη δὲν εἶναι ἀπόλυτος οὔτε εἰς τὴν ἰδίαν ἑκάστου περιοχὴν. Ὁ βασιλεύς, κατὰ κανόνα, παρ' Ὀμήρῳ συμβουλευέται τοὺς εὐγενεῖς καὶ συνεργάζεται με αὐτοὺς εἰς τὴν λῆψιν ἀποφάσεων καὶ τὴν ἐκτέλεσίν των, ἐν γένει εἰς τὴν ἄσκησιν τῆς ἐξουσίας. Οὗτοι εὐρίσκονται σταθερῶς πλησίον του, ἀκόμη καὶ εἰς τὴν τράπεζάν του. Συχνὰ ὀνομάζονται εἰς τὰ Ὀμηρικὰ Ποιήματα καὶ αὐτοὶ βασιλεῖς, ὡς εἰπομεν προηγουμένως, ἔχουν ἰδίους ἑκάστος «*θεράποντας καὶ ἐταίρους*», ἥτοι ἀκολούθους καὶ συντρόφους, ἰδίας ἐπίσης ἑκάστος ἐξουσίας καὶ καθήκοντα.

Τὸ τυπικώτερον παράδειγμα ὡς πρὸς τὸ σῶμα τοῦτο τῶν εὐγενῶν ἔχομεν εἰς τὴν νῆσον τῶν Φαιακῶν. Ἀναφέρομεν μίαν περίπτωσιν. Εἰς τὸ Η τῆς Ὀδυσσεΐας (136 κ.ἐξ.) ὁ Ὀδυσσεὺς εἰσέρχεται εἰς τὴν μεγάλην αἴθουσαν τοῦ ἀνακτόρου τοῦ Ἀλκινόου καὶ εὐρίσκει τὸν βασιλέα εἰς τὴν τράπεζάν του. Πέριξ αὐτοῦ κάθηνται οἱ προσεστώτες τῶν Φαίακων, «*ἡγήτορες ἡδὲ μέδοντες*», ὡς λέγεται ἐκεῖ. Εὐρίσκονται εἰς τὴν σπονδὴν πρὸ τῆς ἀποχωρήσεως. Ἐκπλήσσοις εἶναι ἡ σιωπὴ τῆς ὁμηγύρεως. Τὴν διακόπτει ὁ πρεσβύτερος, ὁ καὶ ἄριστος ὁμιλητῆς των, ὁ ὁποῖος ἀνοίγει τὴν συνομιλίαν. Ὅχι ὁ βασιλεύς.

Ἐπειτα εἶναι ὁ λαός, τὸ πλῆθος τῶν ἐλευθέρων ἀνθρώπων, τῶν πολιτῶν, ὅχι φυσικὰ τῶν δούλων. Ὑπερβάλλει ἡ συνήθης ἄποψις, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ πλῆθος

διακρίνεται ἀπὸ τῶν εὐγενῶν, ἐκ καταγωγῆς διεκδικούντων θείαν προέλευσιν. Συμφωνότερον πρὸς τὰ ἐπὶ μέρους καὶ τὸ ὅλον τῶν Ὀμηρικῶν Ποιημάτων εἶναι νὰ δεχθῶμεν διάκρισιν ὄχι καταγωγῆς ἀλλὰ μεταξὺ ἐχόντων καὶ μὴ ἐχόντων ἐξουσίαν, καὶ ταύτην διάκρισιν ὄχι μονολιθικήν.

Εἰς τὸ πλῆθος τοῦτο ὄχι σπανίως φέρονται ἄξια λόγου ἀποφάσεις τοῦ βασιλέως ἢ τῶν εὐγενῶν. Σφάλμα εἶναι νὰ νομίζωμεν ὅτι τὸ πλῆθος ἀπλῶς ἐξεδήλωνε διὰ βοῆς συναίνεσιν ἢ διαφωνίαν εἰς τὰς ἀποφάσεις αὐτάς. Συζητήσις ἐλάμβανε χώραν, μέχρις ὅτου ὑπεβάλλετο πρότασις, τυγχάνουσα ἀποδοχῆς ἐκ μέρους τοῦ πλῆθους ἢ τοῦλάχιστον τῆς ἐκδήλου πλειονοψηφίας του.

Καὶ ὡς πρὸς τοὺς εὐγενεῖς καὶ ὡς πρὸς τὸν λαὸν τὰ πράγματα εἶναι περισσότερον δημοκρατικὰ ἀφ' ὅ,τι συνήθως νομίζεται.

Ὁ βασιλεὺς, οἱ εὐγενεῖς, καὶ ὁ λαὸς ἀποτελοῦν τὸ σῶμα τῆς πολιτείας παρ' Ὀμήρῳ.

Ἀλλὰ δὲν εἶναι οἱ μόνοι κάτοικοι τῆς ὁμηρικῆς πόλεως. Εἶναι καὶ ἄλλοι, ὅμως ὄχι πολλοί. Εἶναι οἱ δοῦλοι, οἱ «*δμῶες*» καὶ αἱ «*δμῳαί*». Ἀρχικῶς, ὡς αἱ λέξεις δηλοῦν, ἐξ αἰχμαλωσίας προσελθόντες. Οὗτοι εἶναι εἰς μικρὰν ἐν σχέσει πρὸς τὸν ὅλον πληθυσμὸν ἀναλογίαν. Εἶναι ἐπίσης οἱ πλάνητες καὶ οἱ μόνιμως διαμένοντες ἐξόριστοι ξένοι, ὀλίγοι φυσικῶ τῷ λόγῳ. Εἶναι τέλος οἱ «*θῆτες*». Σκοτεινὴ εἶναι ἡ θέσις των, παράδοξος δὲ ἡ ὡς πρὸς τοῦτο σιωπὴ τοῦ ποιητοῦ. Βέβαιον φαίνεται ὅτι εἶναι ἀκτῆμονες, ἐργαζόμενοι τὴν γῆν ἐπὶ μισθῷ, ὀλιγάριθμοι ἐπίσης.

Μετὰ τοὺς ἀνθρώπους, καιρὸς εἶναι νὰ ἴδωμεν τὴν ὁμηρικὴν πόλιν. Ἐν πρώτοις, κἀτὶ ἐνδιαφέρον διὰ τὸν ὅρον. Πόλις παρ' Ὀμήρῳ εἶναι τὰ κτίσματα διὰ τοὺς κατοικοῦντας. Κατὰ τοὺς κλασσικοὺς χρόνους, εἶναι τὸ σύνολον τῶν πολιτῶν: «*ἄνδρες γὰρ ἡ πόλις*» μᾶς πληροφορεῖ ὁ ἀρχαῖος ἱστορικός (Θουκ. Ζ', 77, 7), τοῦ ὁποῖου ἡ ἱστορία εἶναι κατ' ἐξοχὴν πολιτικὴ, ὁ Θουκυδίδης. Εἶναι πόλις, κατὰ τοὺς κλασσικοὺς χρόνους, ἐν ἐσχάτῃ ἀναλύσει ὅ,τι ἡμεῖς ὀνομάζομεν κράτος.

Ἡ πόλις κατὰ πρωιμωτάτους χρόνους, κατὰ τοὺς ὁποίους ἀσφάλεια ἦτο, κατὰ κανόνα, ὑπὸ αἴρεσιν, εὐρίσκετο εἰς τοποθεσίαν ἱκανὴν πρὸς ἄμυναν. Ἡ τοιαύτη ἱκανότης ἐπετυγχάνετο πολλαπλῶς. Ἡ πόλις εὐρίσκετο ἐπάνω εἰς λοφῶδες σπηλιόθως ὑψώμα ἀπόκρημνον καὶ δυσπρόσιτον, συχνὰ δὲ ὠχυρωμένον. Αὕτη ἦτο χῶρος κατοικίας ἐν ταύτῳ καὶ ἀμύνης. Οἱ κατοικοῦντες ἐκεῖ ἐμερίζοντο τὸ πρόνομιον νὰ ζοῦν εἰς αὐτὴν ἀλλ' ἐπίσης καὶ τὸ καθήκον νὰ τὴν ὑπερασπίζουσιν. Ὑπὸ τοὺς ὅρους τούτους, ἡ ἰδιότης τοῦ πολίτου καὶ ἡ ἱκανότης νὰ φέρῃ οὗτος ὅπλα, κατ' ἐκ τῶν πραγμάτων ἀναγκαιότητα, εὐρέθη εἰς συσχετισμὸν, ὁ ὁποῖος ἐκράτησεν ἐπὶ μακρόν, ὅσον καὶ οἱ ὅροι ἐκεῖνοι, εἰς τὴν σκέψιν τοῦ Ἀρχαίου Ἑλλήνος. Δύναται περαιτέρω νὰ λεχθῇ ὅτι εἰς τὸν συσχετισμὸν αὐτὸν κεῖται ἡ ἀρχὴ τοῦ νέου στρατοῦ ὀπλιτῶν κατὰ τοὺς κλασσικοὺς χρόνους, τοῦτο δ' ἐσήμαινεν ὅτι μεγαλύτερος ἀριθμὸς πολιτῶν μετρίων πόρων διεξεδίδε φωνὴν εἰς τὰ δημόσια πράγματα καὶ ἐπέβαλλεν αὐτήν. Οἱ κατοικοῦντες ἐκεῖ ἦσαν ὀλίγοι: ὁ βασιλεὺς, ἂν ὑπῆρχεν εἰς τὴν πόλιν ἐκείνην, καὶ οἱ ἐκλεκτοί. Πρόσφατοι σχετικῶς ἀνασκαφαὶ εἰς Ἐμπορεῖο τῆς Χίου ἀπεκάλυψαν μικρὰν πόλιν, ἡ ὁποία, προδήλως, ἰδρῦθη τὸν 8ον αἰ. ἀρχόμενον καὶ διετηρήθη μέχρι τοῦ 7ου λήγοντος. Ἡ πόλις αὕτη ἀπετέλει, ὡς φαίνεται, μονάδα ἐκ μιᾶς δὲ ἡ πλειόνων τοιούτων μονάδων κατὰ τοὺς ὁμηρικὸς χρόνους ἀποτελεῖτο τὸ κράτος: ναὸς, μέγα οἶκημα καὶ ἀριθμὸς μικρῶν οἰκιῶν. Εἰς τὴν ἀπλουστάτην αὐτὴν μορφήν ὁμηρικῆς πόλεως δύναται νὰ νοῆται προστιθέμενον καὶ τὸ περὶ τὴν πόλιν ἔδαφος. Ἐξελικτικὴ πρέπει νὰ εἶναι ἡ μορφή, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ὅρος πόλις εἶναι τὸ κεντρικόν, ἐπὶ ὑψώματος, φύσει δὲ ἢ τέχνῃ ὠχυρωμένον, μέρος τῆς πόλεως, ὅ,τι λέγομεν ἄλλως «*ἀκρόπολιν*», καὶ ἡ μορφή αὕτη φέρει πρὸς τὴν πόλιν τῶν κλασσικῶν χρόνων, ὅτε ὄχι μόνον ἡ ἀκρό-

πολις ἀλλὰ καὶ τὸ ὑπόλοιπον, χαμηλότερον, μέρος αὐτῆς, ἦτοι ἡ πόλις ὁλόκληρος, ἐπροστατεύετο διὰ τείχους.

Ὁ ὅρος ἀγορὰ παρ' Ὀμήρῳ διασφύζει τὴν πρωταρχικὴν σημασίαν του καὶ παραγόμενος ἐκ τοῦ ρ. ἀγείρω (= συλλέγω) σημαίνει συνάθροισιν, συνέλευσιν, ἐξέλιξις συνεκδοχικὴ δὲ εἶναι ἡ σημασία : χώρος συνελεύσεως, τὴν ὁποίαν συνήθως ἀνάγομεν εἰς τοὺς κλασσικοὺς χρόνους. Ἀλλὰ δύο χωρία παρομοιώσεων ('Ιλιάδ. Π 387 κ. Ὀδυσσ. Μ 439), ἐπίσης δὲ χωρίον ἐκ τῆς περιγραφῆς τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἀχιλλέως (Σ 497), φαίνεται ὅτι παρέχουν τὴν δευτέραν ταύτην σημασίαν τοῦ ὅρου. Ἐξετάζομεν δι' ἐλαχίστων ἐν μόνον, τὸ τελευταῖον, τῶν χωρίων τούτων. Τὸ χωρίον ἀνήκει εἰς μίαν ἀπὸ τὰς σκηναῖς ἀνθρωπίνου βίου πόλεων ἐν εἰρήνῃ, ἐξεικονιζόμενας εἰς τὴν περιώνυμον νέαν ἀσπίδα τοῦ Ἀχιλλέως, ἔργον τοῦ Ἡφαίστου. Ἡ πρώτη σκηνὴ εἶναι γαμήλιοι πομπαὶ διὰ μέσου τῆς πόλεως, ἡ δὲ δευτέρα «νεῖκος», ἦτοι φιλονικία μεταξὺ δύο ἀνδρῶν, διεκδικούντων τὴν ἀμοιβὴν διὰ φονευθέντα. Ὁ ποιητὴς λέγει : «λαοὶ δ' εἰν ἀγορῇ ἔσαν ἀθρόοι». Εὐλογος εἶναι ἡ τοπικὴ σημασία ἐνταῦθα καί, ἂν δὲν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὸ φερόμενον περαιτέρω : καὶ δὲ γέροντες ἦατ' ἐπὶ ξεστοῖσι λίθοις», ἦτοι οἱ δὲ γέροντες ἐκάθηγοντο εἰς λίθινα κατειργασμένα καθίσματα, δικαιοῦμεθα νὰ ἀποδώσωμεν : οἱ δὲ πολῖται εἰς τὸν χώρον τῶν συνελεύσεων ἦσαν συγκεντρωμένοι. Ἐφ' ὅσον ἀποδεχθῶμεν ὅτι τὰ χωρία ταῦτα διὰ λόγους γλωσσικοὺς καὶ ἄλλους ἀνήκουν εἰς τὸν 8ον αἰ., εὐρισκόμεθα εἰς τὴν περίοδον, ὅτε ἡ ἀγορὰ τῶν κλασσικῶν χρόνων ἤρχισε λαμβάνουσα τὴν ὑπαρξίν της. Ὑπὸ τὰς συνθήκας ταύτας, καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀγοράν, ἡ ὁποία ἀντιστοιχεῖ καὶ πρὸς τὴν ἔπειτα ἐκκλησίαν τοῦ δήμου, τὸ θεμελιῶδες τοῦτο χαρακτηριστικὸν τῆς πόλεως - κράτους εἰς τὸν ἑλληνικὸν κόσμον, ἀνιχνεύομεν ἤδη παρ' Ὀμήρῳ τὴν ἀναγκαίαν μετάβασιν. Ὡς πρὸς τὴν ἀγοράν, ἃς μᾶς ἐπιτραπῇ ἰδιάζουσα προσθήκη. Εἰς τὴν φανταστικὴν νῆσον τῶν Φαιάκων ἔχομεν προηγμένην, τρόπον τινά, μορφήν πόλεως : μὲ τείχος περὶ τὴν πόλιν, μὲ ἄλλα καὶ ἀγοράν. Ἀλλὰ τὸ ἀνάκτορον τοῦ Ἀλκινόου εἶναι μυκηναϊκόν. Τὸ παλαιὸν καὶ τὸ νέον, ἡ παράδοσις καὶ ἡ ἐξέλιξις παραπορεύονται καὶ ἐδῶ, ὅπως τόσον συχνὰ ἀλλαχού, εἰς τὰ ποιήματα τοῦ Ὀμήρου.

Ἀπλῇ εἶναι ἡ διάρθρωσις αὕτη εἰς τάξεις τῆς πολιτείας παρ' Ὀμήρῳ. Δὲν ὑπάρχουν εἰς αὐτὴν διαταξικοί, τρόπον τινά, θεσμοί, ὅπως εὐρίσκομεν αὐτοὺς εἰς ἐπιγενομένας ἑλληνικὰς πολιτείας. Ἀγραφον εἶναι εἰς αὐτὴν τὸ πολίτευμα καὶ ἡ Σπάρτη ἀργότερον ἔζησε μὲ ἄγραφον ἐπίσης πολίτευμα. Νόμοι γραπτοὶ δὲν ὑπάρχουν.

Ἀλλ' ἡ δίκη καὶ ἡ θέμις παριστοῦν τὴν ἔννοιαν τῆς δικαιοσύνης, τὴν ὁποίαν πρῶτον ἐδιδάχθη ὁ Ἕλλην πολίτης εἰς τὰ Ὀμηρικὰ Ποιήματα. Οἱ δικασπόλοι ἄνδρες, ἦτοι «ὁ βασιλεὺς καὶ οἱ γέροντες», εἶναι φύλακες εἰς «τὰς θέμιστας» ('Ιλιάδ. Α 238 κ.ἐξ.), λαμβάνουν δὲ ἀποφάσεις ὅχι αὐθαρέτους. Ἐχουν ὡς βάσιν τὸ ἔθος καὶ τὴν ἐκ κοινῆς ἐμπειρίας γεῦσιν δικαίου καὶ ἀδίκου, ἐντεῦθεν δὲ τείνει νὰ δημιουργηθῇ σῶμα ἀγράφου δικαίου, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐπηρεάζονται ἀποφάσεις εἰς τὸ μέλλον ἐπὶ ὁμοειδῶν ἀντικειμένων. Πηγὴ λοιπὸν τοῦ δικαίου παρ' Ὀμήρῳ εἶναι τὸ ἔθος, ἡ συνήθεια. Παρεμφερῇ ἔννοιαν εἶχεν ἀρχικῶς ἡ λ. νόμος, ἡ ὁποία λέξις τοσαῦτα λέγει βραδύτερον εἰς τὴν πόλιν - κράτος περὶ τοῦ δικαίου μὲ τὴν δικανικὴν σημασίαν, πού ἔχει καὶ σήμερον. Ἐξέλιξις ἀναγκαία εἶναι ἀπὸ τὰς θέμιστας τῆς ὁμηρικῆς πολιτείας εἰς τοὺς θεσμοὺς καὶ τοὺς νόμους τῆς νέας πόλεως. Ἐκεῖ εἶναι οἱ βασιλεῖς, ἐδῶ εἶναι οἱ θεσμοθέται καὶ οἱ νομοθέται.

Τοιαύτη ἡ πολιτεία παρ' Ὀμήρῳ, ὅπως συνθέτουν αὐτὴν ὅσα, κύρια ἢ μὴ, στοιχεῖα ἠδυνήθημεν ἐδῶ νὰ σπουδάσωμεν.

Ἡ πολιτεία αὕτη εἶναι ἀριστοκρατικὴ. Θεμελιῶται εἰς τὴν ὑπεροχὴν, τοῦτο

δὲ κατ' ἀρχήν, ἐφ' ὅσον ἀφορμᾶται ἐκ τῆς ἀμίλλης, εἶναι, τολμῶμεν νὰ εἴπωμεν, δεῖγμα ὑγιοῦς πολιτείας.

Ἀριστοκρατικὴ ἐπίσης εἶναι καὶ ἡ περιώνυμος φανταστικὴ πολιτεία τοῦ Πλάτωνος. Ἄλλ' ὑπάρχει διαφορὰ. Ἡ ὑπεροχὴ ἐκεῖ εἶναι κατὰ λόγον παιδείας καὶ ἡθους. Ἐνταῦθα εἶναι κατὰ λόγον πρωτίστως ἱκανότητος, ἡρωισμοῦ, θὰ ἐλέγομεν, ἐν πολέμῳ. Ἡ γὰρ στηρίζει τὴν παρ' Ὀμήρῳ πολιτείαν καὶ δημιουργεῖ τὰς τάξεις εἰς αὐτήν. Βιομηχανία, ἐμπόριον, ναυτιλία δὲν ἔχουν ἀκόμη ἀναπτυχθῆ εἰς πηγὰς πλούτου καὶ δυνάμεως. Ὡς ὅλαι αἱ εἰς τὴν γῆν στηριζόμεναι πολιτεῖαι, καὶ ἡ ὁμηρικὴ εἶναι προσηλωμένη εἰς τὴν παράδοσιν, ἀλλ' ἡ παράδοσις αὕτη, πᾶν ἄλλο ἢ μονολιθικὴ καὶ καταθλιβούσης ὁμοιομορφίας, σείεται ἀπὸ τὴν εὐστροφον καὶ πολύτροπον τάσιν ἀναζητήσεως τοῦ νέου, διὰ τὴν ὁποίαν ὠμιλήσαμεν εἰς τὴν ἀρχήν. Εἶναι, ὡς πρὸς τοῦτο, ἡ ὁμηρικὴ πολιτεία γνησίως ἐλληνικὴ. Ἄν δεχθῶμεν ὅτι ἡ ποίησις γίνεται καθ' ὁμοίωσιν πρὸς τὸν κόσμον, τὸν ὁποῖον ἀπεικονίζει, κατ' ἀναγκαιότητα θὰ δεχθῶμεν ὅτι εἰς τὴν ὁμηρικὴν ποίησιν ἀνιχνεύονται οἶα καὶ εἰς τὴν ὁμηρικὴν πολιτείαν χαρακτηριστικά: ἡ προσήλωσις εἰς τὴν παράδοσιν καὶ ἡ τάσις πρὸς ἀναζήτησιν τοῦ νέου καὶ πρωτότυπον δημιουργίαν.

Ἦδη θὰ ἐξετάσωμεν τὸ ἄτομον παρ' Ὀμήρῳ. Εἰς τὴν ὁμηρικὴν πολιτείαν ὅπως τὴν εἶδομεν προηγουμένως, εἶχε τὸ ἄτομον νὰ ζήσῃ καὶ νὰ ἀναπτυχθῇ. Α, σχέσεις του μὲ τὰ ἄλλα ἄτομα καὶ τὴν ὅλην κοινότητα, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκεν εἶναι πολὺ ὀλιγώτερον παράγγελμα καὶ κανὼν ἡθικῆς κατὰ θεωρίαν ἀφ' ὅ,τι εἶναι πράξεις. Σήμερον ἡ πράξις αὐτῇ, οἱ τρόποι ζωῆς τιμῶνται βεβαίως ὡς εὐχάριστον ἐφόδιον εἰς τὴν κοινωνικὴν καὶ τὴν ἐπαγγελματικὴν δραστηριότητα, ἀλλὰ θεωροῦνται ὀλιγώτερας σημασίας παρὰ ὁ νόμος, ἡ θρησκεία, ἡ κρατικὴ ἐξουσία. Ἀντιθέτως, εἰς τὴν ὁμηρικὴν πολιτείαν οἱ τρόποι ζωῆς ἐσήμαινον τὸ πᾶν ἀκριβῶς, διότι δὲν ὑπῆρχον, ὡς εἶδομεν, νόμοι γραπτοί, ἐπὶ τούτοις δέ, καθ' ὅσον ἡ θρησκεία μόλις ἤρχιζε τότε νὰ ἐκτείνεται εἰς προβλήματα ἡθικῆς πράξεως. Τὸ ἄτομον, τὸ ὁποῖον ἐγνώριζε πῶς νὰ πράττῃ καλῶς εἰς κάθε σχέσιν του, ὡς υἱός, ὡς σύζυγος, ὡς πατήρ, ὡς ξένος, ὡς ἱκέτης, ὡς πολίτης κλπ., χωρὶς νὰ ἔρχεται εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὸ κοινὸν αἶσθημα, θὰ ἦτο ὁ gentleman, ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον. Τὸ κοινὸν τοῦτο αἶσθημα εἰς τὴν πρακτικὴν δεοντολογίαν τῆς ζωῆς ἔτρεφον ἡ δίκη καὶ ἡ θέμις, ποὺ εἶδομεν προηγουμένως. Τὸ θεμελιῶδες τοῦτο χαρακτηριστικὸν εὐρίσκομεν εἰς τὸ ἄτομον παρ' Ὀμήρῳ ἀπὸ τὴν ταπεινότητα ἀρχὴν ἕως εἰς τὴν κορυφὴν τῆς πολιτείας, ἀπὸ τὸν δοῦλον ἀκόμη ἕως εἰς αὐτὸν τὸν βασιλέα. Αἰφνης, οἱ τρόποι οὗτοι ζωῆς προδιαγράφουν ὅτι ὁ βασιλεὺς θὰ ζητήσῃ γνώμην ἀπὸ τὸ συμβούλιον τῶν εὐγενῶν καὶ μὲ τὴν εὐκαιρίαν αὐτὴν θὰ τοὺς προσκαλέσῃ εἰς θυσίαν καὶ γεῦμα. Οἱ αὐτοὶ τρόποι θὰ ὀδηγήσουν τὸν Εὐμαῖον εἰς ἀφοσίωσιν πρὸς τὴν οἰκογένειαν, τὴν ὁποίαν ὑπηρετεῖ, αὕτη δὲ τοῦ ἀνταποδίδει στοργήν. Περαιτέρω, οἱ τρόποι οὗτοι ἐξασφαλίζουν εἰς τὸν ξένον φιλοξενίαν, τοιοῦτοτρόπως δὲ περιηγήσεις καὶ διαμονὴ εἰς ξένας χώρας, παρὰ τοὺς εὐνοήτους τότε κινδύνους, καθίστανται δυνατὰ καὶ πηγνύονται φιλίαι μεταξὺ οἰκογενειῶν ἀπὸ πατρὸς εἰς υἱόν. Δὲν εὐρίσκονται εὐκόλως ὅπουδήποτε ἀλλοχοῦ σκηναὶ μὲ τὴν θέρμην τῆς πραγματοποιηθείσης παλαιότερον φιλοξενίας, ὅπως εἰς τὸ Ζ τῆς Ἰλιάδος μὲ τὸν διάλογον Διομήδους καὶ Γλαύκου. Οἱ δύο ἄνδρες, μεταξὺ τῶν ἄγνωστοι, εἶναι ἀντίπαλοι εἰς τὴν μάχην, ἔτοιμοι νὰ πλήξουν ἀμειλίκτως ὁ εἰς τὸν ἄλλον μὲ τὰ κραδαινόμενα δόρατα. Ἀναγνωρίζονται ὅμως ἀμοιβαίως, ὡς «ξεῖνοι πατρώϊον», ὡς ἔχοντες μεταξὺ τῶν δεσμῶν φιλοξενίας ἐκ πατρός, πηδοῦν κάτω ἀπὸ τοὺς ἵππους τῶν, σφίγγουν ἀμοιβαίως τὰς χεῖρας καὶ ἀνταλλάσσουν τὰ ὄπλα τῶν.

Οἱ τρόποι οὗτοι ζωῆς δὲν ἔχουν τίποτε τὸ περίτεχνον, εἶναι ἀπροσχημάτιστοι καὶ προσφέρονται μὲ ἀπλότητα πηγαίαν καὶ ἀλήθειαν. Καθὼς δὲ εἶναι καθολικὸν φαινόμενον εἰς τὴν ὁμηρικὴν κοινωνίαν, συγκρατοῦν τὸν ἰσχυρὸν ἐξ ἐνὸς καὶ προστατεύουν τὸν ἀδύνατον ἐξ ἑτέρου, ὑπὸ τοὺς ὅρους δὲ τούτους φέρουν εἰς ἡμερότητα τοῦ βίου καὶ ἀποτελοῦν σπουδαίαν δύναμιν εἰς τὸν ὁμηρικὸν κόσμον. Εἰς τὸν Ἑλληνισμὸν τῶν ἔπειτα χρόνων ἀναδεικνύονται οἱ τρόποι οὗτοι σπουδαιότερα ἀκόμη δύναμεις, ἀλλ' ἡ παλαιὰ των καὶ τόσον θέλγουσα ἀπλότης ἔχει κάπως ὑποχωρήσει εἰς τὴν ἐκζήτησιν καὶ τὸν σκεπτικισμόν, ἐν ᾧ ἔχουν οὗτοι ἤδη τοποθετηθῇ καλύτερον εἰς ὅ,τι λέγομεν μεσότητα, εἰς θέσιν δηλονότι μεταξὺ τῆς ἐλλείψεως καὶ τῆς ὑπερβολῆς, εἰς τὸν χῶρον, ὅπου τὸ μέτρον κυριαρχεῖ.

Ὑπὸ τοιούτους βασικούς ὅρους περιβάλλοντος, εἰς τὴν ὁμηρικὴν κοινωνίαν ἀναπτύσσεται τὸ ἄτομον σχεδὸν ἀβιάστως, παρὰ τὴν μὴ δημοκρατικὴν μορφήν τῆς πολιτείας. Καὶ ἀναπτύσσεται τοῦτο, ἐφ' ὅσον μάλιστα συντρέχει ἡ φύσις, εἰς ἰδίαν προσωπικότητα. Βεβαίως, δὲν δικαιούμεθα οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν νὰ λησμονῶμεν τὰ τραχέα ἔργα τοῦ πολέμου καὶ τὸ ἰδεῶδες τῆς ἐπὶ τούτοις κατ' ἐξοχὴν ὑπεροχῆς, τὰ ὅποια τόσον χαρακτηρίζουν τὸν κόσμον τοῦ Ὀμήρου. Βεβαίως, δὲν λησμονοῦμεν αὐτά, ἀλλὰ καὶ δὲν δεχόμεθα ὅτι τὸ ἄτομον εἰς τὸν κόσμον ἐκείνον κατεδαπανᾷτο ἀποκλειστικῶς εἰς αὐτά.

Θάλαμος, ἀπροσποίητον κατὰ κανόνα θάλαμος, χαρακτηρίζει τὴν ζωὴν τοῦ ἀτόμου ἤδη ἀπὸ τοῦ λίκνου. Ὁ ὀφθαλμὸς τοῦ ποιητοῦ ἀνευρίσκει τοῦτο εἰς σπουδαῖα ἀλλὰ καὶ εἰς ἀπιθάνως μικρὰ στοιχεῖα. Τὸ συλλαμβάνει μὲ ἀπροσδόκητον ἀσφάλειαν καὶ τὸ ἀποδίδει μὲ θυμόσοφον διάθεσιν: ἡ μητέρα, ποῦ κρατεῖ μακρὰν ἀπὸ τὸ κοιμώμενον βρέφος τῆς ἐνοχλητικῆς ἔντομα, «τίς μὲν γέρας» (Ἰλιάδ. Δ 130 κ.ἐξ.) ἡ μικρὰ κόρη ποῦ πιάνει τὸ φόρεμα τῆς βιαστικῆς μητέρας τῆς καὶ «δακρύνεσσά μιν ποτιδέσκειται», μὲ δάκρυα τὴν προσβλέπει εἰς θερμὴν παράκλησιν, διὰ νὰ τὴν «σηκώσῃ ἀγκαλιὰ» (Ἰλιάδ. Π 7 κ.ἐξ.) ὁ μικρὸς Ἀχιλλεύς, ποῦ δὲν θέλει νὰ φάγῃ, ἂν ὁ παιδαγωγὸς του Φοῖνιξ δὲν τὸν καθίσῃ εἰς τὰ γόνατά του καὶ τὸν «ταΐσῃ», ἀλλὰ τότε τοῦ καταβρέχει τὸν χιτῶνα μὲ τὸ κρασί, ποῦ «βγάξει» ἀπὸ τὸ στόμα (Ἰλιάδ. Ι 485 κ.ἐξ.)¹.

Ἀντίστοιχον θάλαμος καὶ εἰς τὰς ἔπειτα ἡλικίας ἀντιστοίχως προβάλλει ὁ ποιητής. Ὁ Ἀχιλλεύς, νέος πλέον, καὶ ὁ Πάτροκλος, ποῦ βοηθοῦν τοὺς πατέρας των εἰς τὴν θυσίαν καὶ τὴν ὑποδοχὴν ξένων (Ἰλιάδ. Α 771 κ.ἐξ.). Νέοι καὶ νέαι, ποῦ ἀνάμεικτοι ἐργάζονται καὶ διασκεδάζουν εἰς τὸν τρυγητὸν καὶ τὸν χορόν. Ποῦ ὁ χωρισμὸς τῶν φύλων καὶ ὁ ἐγκλεισμὸς τῆς γυναικὸς εἰς τὸν γυναικωνίτην τῶν ἔπειτα χρόνων καὶ αὐτῶν τῶν κλασσικῶν εἰς τὰς δημοκρατουμένας Ἀθήνας; Εἰς στίχους τοῦ ποιητοῦ παρακολουθοῦμεν τὰς νέας αὐτὰς καὶ τοὺς νέους εἰς γεγονός ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα τῆς ζωῆς των, εἰς τὸν γάμον των. Εἰς τὴν ἀσπίδα τοῦ Ἀχιλλέως, κατὰ τὴν γνωστοτάτην περιγραφὴν εἰς τὸ Σ τῆς Ἰλιάδος ἐξεικονίζονται γάμοι εἰς πόλιν καὶ συμπόσια, «γλέντια». Αἱ νύμφαι προπέμπονται ἀπὸ τὰ σπίτια των καὶ συνοδεύονται καθ' ὁδὸν εἰς τὸ φῶς λαμπάδων μὲ χοροὺς νέων καὶ τραγούδια καὶ τοὺς γλυκεῖς φθόγγους αὐλοῦ καὶ φόρμιγγος. Αἱ γυναῖκες ἵστανται εἰς τὰ πρόθυρα τῶν «σπιτιῶν τους» καὶ παρακολουθοῦν μὲ θάμβος (Ἰλιάδ. Σ 495 κ.ἐξ.). Κάτι βασικῶς ἀντίστοιχον καὶ εἰς τὸν οἶκον βασιλέως, εἰς τὸ ἀνάκτορον τοῦ Μενελάου, κατὰ τὴν ἐξ ἴσου γνωστὴν περιγραφὴν εἰς τὸ Δ τῆς Ὀδυσσεΐας, μὲ τοὺς διπλοὺς γάμους, τοῦ υἱοῦ του καὶ τῆς κόρης του. Κατάμεστον ἀπὸ κόσμον τὸ ἀνάκτορον. Συμπόσιον, τραγούδι καὶ χορὸς. Κάτι τέλος ἀντίστοιχον εἰς αὐτὸν τὸν Ὀλυμπον, κατ' ὀλιγώτερον γνωστὴν περιγραφὴν εἰς

1) Πλεονα παραδείγματα παρὰ C. M. Calhoun, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 441.

τὸ Ω τῆς Ἰλιάδος, μὲ τοὺς γάμους τοῦ Πηλέως καὶ τῆς Θέτιδος. "Ολοὶ οἱ Θεοὶ παρόντες. Ὁ Ἀπόλλων εἶχε τὴν λύραν του καί, ὡς φαίνεται, ἐτραγουδῆσε (Ἰλιάδ. Ω 62 κ.ἐξ.). Πρὶν κατακλείσωμεν τὴν εἰκόνα, τὴν μεταφέρομεν εἰς ὅ,τι εἶναι ἐξαίρετον ἀληθῶς εἰς θάλλπος καὶ βίωμα εἰς τὸν ὁμηρικὸν κόσμον, εἰς ἔργα, τὰ ὅποια προστατεύει ὁ Ζεὺς ὁ ξένιος, εἰς τὴν φιλοξενίαν. Ἀπὸ τὰς πλέον θελγούσας εἶναι αἱ σκηναὶ εἰς τὴν Ὀδύσσειαν διὰ πρόσωπα, τὰ ὅποια φιλοξενοῦνται. Ὁ ταξι-διώτης, πού ἔχει ἤδη ἀποκάμει, γίνεται δεκτὸς μὲ ἐγκάρδιον χαριετισμὸν ἀπὸ τὸν οἰκοδεσπότην. Ἀπαλλάσσεται ἀπὸ τὰ ὄπλα, τοῦ προσφέρονται λουτρὸν καὶ καθαρά ἐνδύματα, μόνον δὲ μετὰ τὸ γεῦμα ἐρωτᾶται ποῖος εἶναι. Καθ' ὅλην τὴν φιλοξενίαν, προστατεύεται ἀπὸ κάθε τραχύτητα, πλούσια δὲ δῶρα τοῦ προσφέρονται κατὰ τὴν ἀποχώρησίν του.

Τὸ ἄτομον, εἵπομεν ὀλίγον προηγουμένως, ἀναπτύσσεται εἰς τὴν ὁμηρικὴν κοινωνίαν εἰς ἰδίαν προσωπικότητα. Μὲ ὅσα στοιχεῖα ἡδυνήθημεν νὰ παρουσιάσωμεν ἐδῶ ἐζητήσαμεν νὰ προσδώσωμεν οὐσίαν εἰς τὴν θεωρητικὴν αὐτὴν γνώμην. Οὐσίαν, τρόπον τινά, ἐκ τῶν ἔσω. Οὐσίαν δυνάμεθα ἐπίσης νὰ προσφέρωμεν καὶ ἐκ τῶν ἔξω. Ἡρώες καὶ ἡρώιδες, ἐπάνυμοι — ἀδιάφορον — ἢ ἀνώνυμοι, ἀφθονοῦν εἰς τὰ ποιήματα τοῦ Ὀμήρου. Καὶ οὗτοι ἔθρεψαν τὴν σκέψιν καὶ μάλιστα τὸ φρόνημα τῶν ἐπιγενομένων Ἑλλήνων ἀλλὰ καὶ τοῦ ἀνθρώπου ἐν γένει. Ἄς προστεθῇ ὅτι οἱ ἥρωες οὗτοι καὶ αἱ ἡρώιδες ἔθρεψαν τὸ ἀττικὸν δράμα, δημιουργήμα τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, διὰ τὴν ζωὴν τοῦ ὁποίου δὲν ὑπάρχει, ὡς φαίνεται, ὄριον τόπου ἢ χρόνου.

Ὁ κόσμος τοῦ Ὀμήρου εἶναι μικρὸς εἰς γεωγραφικὴν ἔκτασιν, μόλις εἴκοσι τρεῖς φορὰς μεγαλύτερος τῆς Γαλλίας. Ἀλλὰ τὸ μήνυμα ἀπὸ τὸν κόσμον αὐτὸν δὲν εἶναι εἰς ἀκτῖνα ἐνεργείας μικρὸν καὶ κάθε ἀνθρώπος, ἥρως ἢ μή, δύνата νὰ τὸ λάβῃ. Εἰς τὴν πολιτείαν κατ' ἐξοχὴν καὶ τὸ ἄτομον παρ' Ὀμήρῳ ἐκφράζεται τὸ μήνυμα τοῦτο.

ΑΡΧΑΪΚΟΙ ΙΑΜΒΟΙ

*Πάντων μάλιστα θεομαχεῖν ἐμοὶ δοκεῖ
ὅς ἐν φρεσὶν τὰ θεῖα προὔδωκεν λαθών.*